

František Gahér: Stoická sémantika a logika z pohľadu intenzionálnej logiky

Stimul, Bratislava 2000, 281 s.

Kniha Františka Gahéra, ktorá sa objavila na slovenskom trhu, velice zdařilým spôsobom zaplňuje určitú mezeru ve filosofických publikáciách. Vždyť stoická filosofie a logika byly po staletí neprávem opomíjeny a o helenistické filosofii se hovořilo jako o filosofii úpadku. V posledním století však můžeme pozorovat radikální posun v hodnocení stoicismu v rámci systematického přehodnocování významu helenistické filosofie spočívající v doceňování její originality a vybroušenosti řešení závažných problémů na půdě rozličných škol, z nichž stoicismus byl jednou z dominantních. Přitom bylo slovensky nebo česky o stoické filosofii až dosud publikováno jen velmi málo studií a můžeme říct, že František Gahér je v Čechách a na Slovensku v podstatě jediným, kdo se touto problematikou systematicky již po léta zabývá.

Autor si při zpracování knihy vytkl nelehký cíl, a to rekonstrukci stoické sémantiky a logiky jako systému. Již tento cíl samotný je velice obtížný, neboť koherentní zpracování uvedené problematiky je značně ztíženo skutečností, že z původních prací stoiků o logice se nezachovala ani jediná a fragmenty roztroušené v dílech jiných autorů podávají často pohled zkraslený právě výše uvedenými negativními předsudky a často také nekvalitním překladem řeckých originálů. Zpracování tohoto tématu by tedy již samo o sobě stačilo na kvalitní publikaci. Autor však navíc ještě přistupuje k této problematice tak, že podává výklad řešení velmi komplikovaných a subtilních problémů z oblasti sémantiky přirozeného jazyka na základě nejmodernějších poznatků. Vychází z pozice transparentní intenzionální logiky (Pavla Tichého) a porovnává a konfrontuje je s řešeními podle různých jiných koncepcí, počínaje Bolzanem, Fregem, Russellem, Churchem aj. Na stoická řešení tedy nahlíží skrze toto prizma celé škály přístupů a čtenář tak získává nejen nový pohled na stoicismus, ale navíc ještě kvalitně podaný přehled a hodnocení nejrozličnějších jiných přístupů k řešení sémantických problémů. Autor v úvodu skromně poznamenává, že ani takovýto postup nemusí zaručit úspěch, my však musíme konstatovat, že v tomto případě jde o velice zdařilou koncepci a že úspěchu bylo dosaženo.

První kapitola se zabývá klíčovým pojmem stoické sémantiky – lekton. Autor dokládá, že nejrozšířenější překlady výrazu lekton jako výpověď nebo výraz jsou nepřesné a zavádějící. Přesnější explikaci zřejmě získáme, když budeme lekton chápat jako abstraktní, netělesnou entitu (ne tedy mentální akt), význam smysluplného výrazu, pro kterou moderní sémantika vyhradila termín pojem. Lekta podle stoiků

mají být tím, co je v procesu komunikace dostupné všem zúčastněným a jazykově kompetentním stranám. Lekta jako netělesné entity mají obrazně řečeno vnitřní vlastnosti, které jsou nezávislé na tělesných procesech komunikace. Lekta existují i tehdy, když nejsou nikým pochopena, nebo pochopena jen několika lidmi, i když je jejich existence jiná než existence tělesných věcí. I kdyby nikdo nepoužíval jazykový výraz označující určité lekton, i tehdy by toto lekton existovalo.

Historicky značně rozšířená je charakteristika stoiků jako extrémních formalistů a nominalistů. Podle Gahéra je tato charakteristika chybná a nepodložená a traduje se s tou nezastavitelnou setrvačností, s jakou se v dějinách tradují mnohé chyby a omyly. Stoici nebyli extrémními formalisty ani nominalisty a formalismus používali pouze jako pomocnou metodu zkoumání. Předmětem zkoumání v logice pro ně byla lekta a jejich skladba, která mohla nebo měla více či méně věrně odrážet strukturu složeného výrazu. Krajními formalisty byli spíše epikurovci, kteří za vlastní předmět zkoumání prohlásili jazykové výrazy a jejich formu.

V této kapitole nacházíme jen jednu malou nepřesnost. Na straně 25 v poznámce 75 má být zřejmě uveden odkaz [Tichý 1986] místo [Tichý 1987], rovněž odkaz [Gahér 1999] v seznamu literatury chybí.

Druhá a třetí kapitola se zabývají stoickými axiómami, tj. tzv. úplnými lekty, která mohou být pravdivá či nepravdivá. Oproti tradičnímu logickému výkladu výroku, který má neměnnou pravdivostní hodnotu, je pravdivostní hodnota axiómát závislá na stavu věcí a proměnná v čase. Stoická axióma je tedy spíše než soud či výrok něco jako propozice, chápaná jako funkce, jejímiž argumenty jsou stavy světa a časové okamžiky. Navíc však je axióma zjevně strukturovaná entita zachycující význam věty. Z pohledu transparentní intenzionální logiky (TIL) je to tedy jakýsi "hybrid" mezi strukturovanou konstrukcí a nestrukturovanou propozicí. Celá koncepce stoické sémantiky se tedy principiálně podobá právě východiskům takové intenzionální logiky, která pracuje s možnými světy a předpokládá, že významy výrazů jsou strukturované entity.

Různé pohledy na to, co je významem výrazu přirozeného jazyka a potřeba strukturované logické entity zachycující význam jsou podány ve třetí kapitole. Vidíme zde, že již Bolzano hlásal teorii, podle které jazyková struktura výrazu zachycuje minimální strukturu příslušného pojmu - významu výrazu, avšak ne strukturu označovaného předmětu. Po stručné rekapitulaci a kritickém zhodnocení Carnapovy a Cresswellovy teorie strukturovaného významu je zde velice hezky vyložena idea Tichého strukturovaných (nemnožinových) konstrukcí. K tomuto mám jen terminologickou připomínku. Podle mé (a Maternovy) terminologie jsou analyticky ekvivalentní konstrukce takové, které konstruují tentýž objekt, kdežto kvaziidentické konstrukce generují tentýž pojem. Např. výrazy "rovnostanný trojúhelník" a "rovnoúhlý trojúhelník" vyjadřují různé pojmy, tedy odpovídající konstrukce jsou sice analyticky ekvivalentní (konstruují jednu a tutéž třídu geometrických obrazců), ne však kvaziidentické. V propozičních a pojmových postojích můžeme substituovat bez změny významu pouze synonymní výrazy, tedy výrazy vyjadřující tentýž pojem, tj. naneyvyš kvaziidentické konstrukce, ne však pouze analyticky ekvivalentní.

Zajímavé a čtivé je v této kapitole také pojednání o stoickém chápání pádů a slovesných vidů a časů jako sémantických kategorií, a o stoickém negování. Zvláštní pozornost si zaslouží kapitoly (čtvrtá a pátá) věnované problematice vlastních jmen, indexických výrazů a s tím souvisejícího problému - co jsou to individua. Stoické řešení 'paradoxu mrtvého', tedy o čem jsou vlastní jména neexistujících osob se liší od Aristotelova pojetí. Podle stoiků např. jméno Dión neoznačuje tělesnou osobu, ale individuové lekton (abstraktní entitu) Dión. Proto výrok "Dión je mrtvý" označuje pravdivé lekton. Problémem, co je významem vlastního jména, se zabývalo mnoho logiků a filosofů a Gahér zde podává obsáhlý kritický přehled různých přístupů, počínaje opět Fregem, přes Churchovu rekonstrukci fregeovské teorie, Russellovu teorii deskripce, které podle něj nemají samostatný význam, a dalších. Velká pozornost je věnována Tichého pojetí individuí, individuových rolí, predikaci de dicto a de re, a Tichého pojetí vlastních jmen. Autor zde upozorňuje na jisté problémy spjaté s Tichého řešením, kde podle "raného" Tichého jsou vlastní jména pouze "nálepky" individuí a podle pozdější práce (z roku 1988) plní fiktivní a historická jména úlohu volných proměnných, na které jsou "zavěšeny" atributy. Hlavní problém této koncepce se dá charakterizovat takto: Jak může náhodný empirický fakt (např. smrt konkrétní osoby) rozhodovat o tom, že se změní význam výrazu - z vlastního jména jako konstanty (nálepky) se stane volná proměnná? Tento problém je zřejmě spjat s jistou nevyjasněností prvku ι epistémické báze $\{o, \iota, \tau, \omega\}$ v TIL, tedy univerza diskurzu, množiny individuí. Autor zde rozvíjí vlastní řešení, založené na rozlišení dvou kategorií entit, se kterými jsou spojena vlastní jména: abstraktních individuí (která jsou mimo prostor a čas) a konkrétních jednotlivin (které mají materiální povahu a existují v prostoru a čase). Tato idea, která byla zřejmě poprvé navržena Pavlem Cmorejem, vypadá na první pohled velice lákavě a zdá se, že lze takto řešit mnohé z nastíněných problémů. Zůstává však nezodpovězena otázka, jak by byla realizována v rámci TIL? Jakého typu nad bázi $\{o, \iota, \tau, \omega\}$ by byly jednotliviny? Nemohly by být zřejmě typu ι , neboť "populace" jednotlivin se zřejmě mění v čase a závisí od stavu věcí, kdežto množina individuí je dána a priori. Také názor, že empirické vlastnosti nepřisuzujeme abstraktním ("holým") individuům, ale konkrétním jednotlivinám, se zdá problematický. Neměly by pak jednotliviny empirické vlastnosti nutně? Nevidím nic neintuitivního na názoru, že dané individuum má empirické vlastnosti náhodně, včetně vlastnosti, že žije či nežije, že některá individua jsou, "existují", i když se některá ještě nenarodila, a pod.

Zbývající části knihy se zabývají stoickou výrokovou logikou, teorií úsudků, dedukce a konečně predikátovou logikou u stoiků. Nebudeme zde již obšírně komentovat tyto pasáže, jen upozorníme na některé drobné chyby a překlepy. Tak na straně 179 uprostřed má být zřejmě uvedeno "protože to, že je den, je zlučitelné s tím, že nebesedujem ...". Na str. 215 není jasné, čím se liší pravidlo 6. od pravidla 3. (str. 210). Na str. 221 (nahofe) má být v (d) úsudku "teda p". Na str. 231 v důkazu ZKD v bodě 6. má být na konci A. Kapitola VII je vlivem tiskové chyby celá (v záhlaví) označena jako "Výroková logika" místo "Teorie dedukce". Na str. 239 dole má být: "Ak A, tak B; ak B, tak C; teda ak A, tak C ...".

Závěrečná devátá kapitola je jedna z nejdůležitějších, neboť F. Gahér zde vyvrací zakořeněný předsudek, že stoická logika byla pouze logikou výrokovou. Ukazuje, že aristotelovská logika se dá "vnořit" do stoické a že stoici mohli ověřovat správnost důkazů v aritmetice a geometrii. Stoici tedy měli vybudovaný jakýsi dosti významný fragment predikátové logiky.

Kniha je čtivým a zdařilým dílem, a pokud by Gahérovu pojetí bylo napadnutelné, pak zůstává jeho zásluhou, že vyvrátit jeho přesvědčivé argumenty by si vyžádalo podrobné a zajímavé rozборы.

Marie Duží

Richard Rorty: Filozofia a zrkadlo prírody

Kalligram, Bratislava 2000, XIII+339 s.

Filosofie a zrcadlo přírody, Rortyho nejdůležitější filosofická kniha, přináší zajímavý pohled na novověkou filosofii, její předpoklady, rozvinutí a – jak by patrně řekl Rorty sám – její rozklad a transformaci. Hodnota knihy spočívá především v tom, že pohlíží na novověké filosofické dění s odstupem a vybízí čtenáře k obecnějšímu zamyšlení, do něhož by se patrně při řešení dílčích filosofických problémů nepustil. Kniha je psána jazykem analytické filosofie a nejlépe se bude číst právě těm, kteří mají o okruhu problémů analytického hnutí určitě povědomí.

Ohnskem výkladu je ústřední postavení epistemologie v novověkém myšlení a Rortyho kritika tohoto stavu. Filosofické problémy nejsou podle Rortyho symptomy neměnných, ahistorických lidských intuicí, které se hlásí o slovo, ale jsou formulovatelné až díky původnímu tvořivému úsilí hrstky geniálních jedinců, kteří své epoše (a možná i dalším) určí pracovní úkoly. Z tohoto důvodu věnuje Rorty značnou pozornost Descartovi jako 'vynálezci' novověké epistemologie a jejím dalším směrodatným postavám jako jsou Locke a Kant. Rortyho metodou je přitom většinou eklektické přebírání již existujících dějinněfilosofických výzkumů a jejich zasazování do metafyzické mozaiky – v oblasti dějin filosofie si tedy Rorty nečiní nároky na původnost, což také v knize na více místech poctivě zdůrazňuje. Výsledným obrazem jeho rozborů je novověká představa mysli jako schopnosti, jejímž nejvlastnějším úkolem je reprezentovat vnější svět. Ruku v ruce s tímto pojetím se pak prosazuje představa poznání jako korespondence reprezentací uložených v mysli s předměty či událostmi ve světě, kterou Rorty rovněž odmítá: takové pojetí mu nedává dobrý smysl, protože nás podle něj vyzývá k neuskutečnitelnému úkolu, totiž k porovnání mentálních či jazykových reprezentací s něčím jim vnějším – aniž bychom však věděli o způsobu, jak to provést.

Z hlediska rané analytické filosofie je důležitá Rortyho myšlenka, že systematická filosofie jazyka počínajíc Fregem a Russellem vlastně přejímá tento rámec a snaží se řešit otázku reprezentace, byť na rovině jazykového vyjádření. (Tuto verzi vývoje